

Nahl 16/99-100; el-İsrâ 17/65), diğer bazı âyetlerde ise putlara ilâhlık yakıştırıp tapınmanın sağlam dayanaktan yoksun olduğunu belirtmek üzere Allah'ın bu konuda hiçbir sultan indirmedığı bildirilmiştir (Âl-i İmrân 3/151; el-En'âm 6/81; el-A'râf 7/33, 71; Yûsuf 12/40; el-Hac 22/71; en-Necm 53/23). Fahreddin er-Râzî, bu konuda Allah'ın hiçbir sultan indirmemesinin, putlara tapınmanın herhangi bir delil ve hüccete dayanmasının imkânsızlığına ilişkin bir kinaye olduğunu söyler (*Mefâtihu'l-gayb*, XIII, 50).

Sultan kelimesi, haksız yere insan hayatına son vermenin yasaklandığını bildiren âyette (el-İsrâ 17/33) "yetki ve yetkili kılma" anlamında kullanılmıştır. Klasik tefsirlerde ağırlık kazanan yoruma göre bu şekilde öldürülen kimsenin velisine atfedilen sultandan maksat velinin kâtilden kıyas veya diyet talep etme hak ve yetkisidir. Yine müminlere savaş açanların öldürülmesi gerektiğinden söz eden âyette geçen (en-Nisâ 4/91) sultân-ı mübin terkihi de "kesin yetki" anlamındadır. Aynı sürenin 144. âyetindeki sultan kelimesi "aleyhte kullanılacak delil" mânasına hamledilmiştir. Kelimenin buradaki karşılığı "birinin eline yetki verme" şeklinde de ifade edilebilir.

Hz. Süleyman'ın hüdhüd hakkındaki sözlerini ihtiva eden âyette (en-Neml 27/21) yer alan sultân-ı mübin "geçerli mazeret, haklı gerekçe" anlamındadır. Diğer taraftan insanların ve cinlerin Allah'ın huzurunda hesap vermekten asla kurtulamayacaklarını ve O'nun mutlak iradesine rağmen hiçbir şey yapamayacaklarını ifade eden âyette (er-Rahmân 55/33) zikredilen sultan "evrenin sınırlarını aşmayı mümkün kılacak bir güç, Allah tarafından bahşedilen bir yetki ve imkân" mânasına yorumlanabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Câmi'u'l-beşân*, Beyrut 1420/1999, IV, 348; VII, 107, 645; XI, 232, 595; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh* (nşr. Abdülcelîl Abdüh Şelebî), Beyrut 1408/1988, III, 76; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûk fi'l-luğa*, Beyrut 1403/1983, s. 182; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Kahire), II, 201; III, 143; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut 1411/1990, XIII, 50; XVIII, 43; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, Beyrut 1988, IV, 150; IX, 62; X, 116, 166; XVI, 90; Firûzâbâdî, *Beşâ'iru zevî't-temyiz* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Beyrut, ts. (el-Mek-tebetü'l-ilmîyye), III, 247; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), V, 420-421; Elmalîlî, *Hak Dini*, VII, 4682; A. Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'ân*, Kahire 1957, s. 176-177; Reşid Rızâ, *Tefsîrül-menâr*, Beyrut 1999, VI, 12; XII, 114-115.

MUSTAFA ÖZTÜRK

SULTAN

(السلطان)

İslâm dünyasında
XI. yüzyıldan itibaren
genellikle hükümdar için
kullanılan unvan.

Sözlükte "güç, kuvvet, otorite, iktidar" anlamında soyut bir kavram olan sultân (çoğulu selâtîn) Kur'ân-ı Kerim'de "hüccet, mûcize, mutlak güç ve üstünlük" mânasında geçmekle birlikte (bk. SULTAN), "Cihadın en faziletlisi zalim sultan katında hakkı söylemektir" (Ebû Dâvûd, "Melâhîm", 17; Tirmizî, "Fiten", 13); "Sultan velisi olmayan velisidir" (Ebû Dâvûd, "Nikâh", 19; Tirmizî, "Nikâh", 14) gibi hadislerin varlığı (Wensinck, *el-Mu'cem*, "slt" md.), kelimenin Asr-ı saâdet'ten itibaren "yönetici, hükümdar, devlet başkanı" anlamında kullanıldığını göstermektedir. Aynı kökten gelen saltanat "sultanlık, hükümdarlık ve iktidarın veraset yoluyla intikali" demektir. Sultan kelimesinin bir unvan olarak siyasî-ıdarî mânada ilk defa Abbâsî Halifesi Hârûnürreşid tarafından veziri Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî'ye verildiği kaydedilmektedir (Kalkaşendî, V, 448 [burada Hâlid b. Bermek], IX, 403-404; Lewis, s. 51). Abbâsîler'de merkezî otoritenin zayıfladığı dönemde tayin edildikleri bölgelerde siyasî güç kazanan valilerin yanı sıra Büveyhî hükümdarları fiilî durum itibarıyla sultan diye adlandırılmıştır.

Sultan unvanı bugünkü Afganistan ve Doğu İran'da müstakil bir hâkimiyet kuran Gazneli Mahmud (998-1030) için devrin kaynaklarında yaygın biçimde geçmektedir. Bununla birlikte kelimenin İslâm dünyasında siyasî bir unvan olarak yayılması Selçuklular zamanında olmuştur. Sikkeler üzerinde ilk defa Selçuklu Devleti'nin kurucusu Tuğrul Bey adına 435'te (1043-44) Hemedan'da bastırılan parada "es-sultânü'l-muazzam" şeklinde yer almıştır (Hennequin, s. 27-28). İsfahan şehrinin mahallî hâkimi Ebû Mansûr Ferâmürz, İsfahan'da bastırıldığı sikkelerde daha 434 (1042-43) yılından itibaren Tuğrul Bey'in adını "es-sultânü'l-muazzam" unvanı ile kaydetmiştir. Tuğrul Bey'in bu unvanı kısa süre sonra Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh tarafından tasdik edilmiştir (Busse, s. 184, nr. 48, 50). 449'da (1058) Bağdat'a giren ve bizzat Halife Kâim-Biemrillâh tarafından tahta oturtulan Tuğrul Bey'e halife "sultânü'l-meşrik ve'l-mağrib" unvanını vermiştir (*Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 13).

Sultan unvanının kullanımı Selçuklu hânedanının sonraki üyeleri tarafından devam ettirilmiştir. Çağrı Bey'in oğlu İlyâs'ın daha Tuğrul Bey hayatta iken Belh şehrinde 454 (1062) yılında bastırıldığı paralarda "es-sultânü'l-muazzam" unvanının yer aldığı görülmektedir (*Sylogge Numorum Arabicorum Tübingen*, s. 92-93, nr. 755-756). Kaynaklarda Alparslan'ın "sultânü'l-âlem" unvanını taşıdığı kaydedilmektedir. Sâve savaşından (1119) sonra Büyük Selçuklu tahtını ele geçiren Sencer için sikkelerde "es-sultânü'l-a'zam" unvanı kullanılırken yeğeni Irak Selçuklu Hükümdarı Mahmûd b. Muhammed Tapar "es-sultânü'l-muazzam" unvanıyla zikredilmiştir (Köymen, s. 132-134).

XI ve XII. yüzyıllarda sultan kelimesi, Farsça bir unvan olan "şah"la birleştirilerek "sultanşah" şeklinde bilhassa şehzadeler için özel bir ad olarak kullanılmıştır. Selçuklu hânedanının Kirman ve Suriye kolu ile Hârizmşahlar Devleti'nde bu adı taşıyan şehzadelerin varlığı bilinmektedir. Bununla birlikte kelime bu dönemde de siyasî-ıdarî anlamını korumuştur. XIII. yüzyıl ortalarına ait bazı resmî belgelerden sultan unvanının Anadolu Selçuklu Devleti'nde hükümdarın özel âlâmeti olarak âdetâ bir tuğra gibi kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kelime Selçuklular'dan sonra kısa sürede İslâm dünyasına yayılmış ve Hârizmşahlar'ın yanı sıra Eyyûbîler tarafından da benimsenmiştir. XIII. yüzyılın ortalarında kullanımı daha da yayılarak devam etmiştir. Sultanın bu dönemde zaman zaman şairler tarafından küçük mahallî hükümdarlar için de kullanıldığı görülmektedir (Mirzâ M. Kazvîni, III, 153). Unvanın gelişimi XIV. yüzyılda Memlûk Devleti'nde devam etmiştir. Memlûk Devleti'nde kelimenin zaman zaman "sultânü'l-İslâm, es-sultânü'l-a'zam, sultânü's-selâtîn" şeklinde kullanıldığı görülmektedir.

Sultan kelimesi İran coğrafyasında İlhanlılar'ın kuruluşunu takip eden yıllarda yerini Türkçe "ilhan" ve "han" unvanlarına bırakmıştır. Kaynaklarda İlhanlı hükümdarlarından ilk defa Ahmed Teküder'in (1282-1284) İslâmiyet'i kabulünün ardından han unvanı yerine sultan unvanını kullanmaya başladığı kaydedilmektedir. Nitekim 681-683 (1282-1284) yıllarında bastırılmış sikkelerde Ahmed Teküder'in adı Uygur ve Arap harfleriyle Sultan Ahmed şeklinde zikredilmiştir. Argun Han'ın 681'de (1282) Musul'da darbedilen bir sikkesinde Sultan Argun adı görülmektedir (Diler, s. 308).

1295 yılında İslâmiyet'i kabul ederek Müslümanlığı İlhanlı Devleti'nin resmî dini haline getiren Gâzân Han yaygın olarak "pâdişâh-ı İslâm" unvanını kullanmakla birlikte sikke ve kitâbelerde sultan unvanının "sultân-ı âdil, sultân-ı İslâm, sultânü's-selâtin, sultânü selâtin-i'Arab ve'l-Acem, es-sultânü'l-a'zam, es-sultânü'l-muazzam, sultânü's-Şark ve'l-Garb" gibi birleşik şekilleri yer almıştır. İlhanlı Devleti'nde kelimenin siyasî unvan olarak kullanımı Olcaytu Han zamanında daha da yayılarak devam etmiştir. Kaynaklarda Olcaytu'nun genellikle "sultânü'l-İslâm" unvanı ile zikredildiği görülmektedir (Reşîdüddin, vr. 50^a-56^a). Bu dönemde Olcaytu tarafından Zencan yakınlarında kurulan yeni yerleşim yerine Sultâniye adının verilmiş olması dikkat çekmektedir.

Kroniklerin yanı sıra epigrafik ve nümismatik kaynaklar sultan unvanının Celâyirli, Timurlu, Karakoyunlu ve Akkoyunlu hükümdarları tarafından yaygın biçimde kullanıldığını göstermektedir. Timurlular döneminin önde gelen tarihçilerinden Hâfız-ı Ebrû ile Nizâmeddin Şâmî'nin halife, sultan ve şah ile hilâfet, saltanat ve padişahlık kelimelerini eş anlamlı olarak kullandıkları görülmektedir. Şah İsmâil tarafından Safevî Devleti'nin kurulmasının ardından sultan yerine şah kelimesinin unvan olarak ön plana çıktığı belirtilmektedir. Kelime bu tarihten sonra İran coğrafyasında vali ve zâbit gibi resmî idarecilere unvan olarak verilmiştir. Sultan unvanı Osmanlı Devleti'nde ilk defa Orhan Gazi'nin sikkelerinde olmak üzere padişahlar tarafından kullanılmıştır (bk. PADİŞAH). XV. yüzyıldan itibaren unvanın zaman zaman "sultânü's-selâtin, es-sultân ibnü's-sultân, sultânü'l-berreyn ve'l-bahreyn" şeklinde güçlendirilmek suretiyle Osmanlı hükümdarının adlarından hemen önce yer aldığı bilinmektedir.

İslâm hilâfet teorisinde aynı anda iki halifenin bulunamayacağı, dolayısıyla bütün müslümanların tek bir halifeye bağlı olması temel prensip şeklinde kabul edilmekle birlikte Abbâsî hilâfetinin yanında Şif-Fâtımî ve ardından Endülüs Emevî halifeliğinin ortaya çıkışı İslâm dünyasında fiilî olarak aynı anda üç halifenin varlığı sonucunu doğurmuştur. Bu sebeple çeşitli dönemlerde kurulan müslüman devletlerin hükümdarları, halifenin mânevî otoritesine saygı duyarak sultan unvanını alıp siyasî hâkimiyetlerini kabul ettirmiştir. Bunun bir sonucu olarak İslâm dünyasında farklı coğrafyalarda hüküm süren aynı halifeye bağlı sultanlar söz konusu olmuştur.

Sultanlar halife adına hutbe okutup bağlılıklarını ifade ederken halife de saltanatlarını tasdik etmekte, verilen unvan, lakap ve hediyelerle siyasî otoritelerini kuvvetlendirmekteydi. Nitekim Abbâsî halifelerini Sünnî İslâm dünyasının mânevî lideri kabul eden Selçuklu sultanları genellikle onlara saygıda kusur etmemeye özen göstermişler, halifelerin, saltanatlarını onaylayıp kendilerine unvan ve lakap tevcih etmesini büyük bir şeref saymışlardır (Özaydın, Prof. Dr. Işın Demirkent Anusuna, s. 422). Bununla birlikte Tuğrul Bey'in Bağdat seferinden itibaren Selçuklu sultanları siyasî otoriteyi ellerinde tutmaya ve halifeleri halk üzerindeki mânevî nüfuzları sebebiyle sadece dinî bir lider olarak kalmaya zorlamışlardır. Saltanat mücadelelerinde hânedan mensupları kendilerini meşrû sultan ilân ettirmek için halife nezdinde girişimde bulunmaktaydı. Öte yandan aynı dönemde hüküm süren sultanlardan zayıf olanlar güçlü olanına tâbi olmakta, diğer bir ifadeyle onu metbû tanımaktaydı.

Sultan kelimesinin XIII. yüzyıldan itibaren siyasal anlamı dışında zaman zaman sûfî, ârif ve mutasavvıflar için de kullanıldığı görülmektedir (sultânü'l-meşâyih, sultânü'l-meşâyih ve'l-ârifin, bk. Herrmann, s. 152, 178). Ayrıca Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıldan itibaren özel ismin sonuna eklenmek suretiyle "hanım sultan" veya "vâlide sultan" şeklinde padişahların anneeleri, kızları veya hanımları ile bazan şehzadeler için kullanılmıştır. Sultan kelimesine Osmanlı tahrir defterlerindeki kayıtlarda kişi adı olarak da rastlanmaktadır. Günümüzde de bazı İslâm devletlerinde hem siyasî-idarî mânada hem de şahıs ismi olarak kullanılmı devam etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hudûdü'l-âlem (Sütûde), s. 61, 67-69; Râvendî, *Râhatü's-şudûr*, s. 85, 105; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye* (Lugal), s. 13; Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Beyânü'l-hakâ'ik*, Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 834, vr. 50^a-56^a; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, V, 448; IX, 403-404; M. Altay Köymen, "Meskukata Göre Büyük Selçuklu İmparatoru Sencer ile Irak Selçuklu Devleti Hükümdarı Mahmud'un Vassallık Münasebetleri", *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul 1955, s. 131-136; Mirza M. Kazvîni, *Yaddâştâ-yı Kazvîni* (nşr. İrec Efsâr), Tahran 1336 hş., III, 153-154; H. Busse, *Chalif und Grosskönig: Die Buğiden im Iraq (945-1055)*, Beirut 1969, s. 184, nr. 48, 50; T. Khodzhaniazov, *Katalog Gosudavstva Velikikh Sel'dzhukov*, Askhabad 1979, s. 5-23, 88-120; G. Hennequin, *Catalogue des monnaies musulmanes de la Bibliothèque Nationale: Asie pré-mongole*, Paris 1985, s. 20, 27-28; Osman Turan, *Türkiye Selçukluların Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 109, 142; Hasan el-Bâşâ, *el-Elkâbü'l-İslâmiyye*, Kahire 1409/1989, s. 323-339; B. Lewis, *The Political Language of Islam*,

Chicago 1991, s. 51-53; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, s. 115-119; a.m.f., "Büyük Selçuklular'da Unvan ve Lakaplar", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anusuna* (haz. Abdülkerim Özaydın v.dğr.), İstanbul 2008, s. 421-433; *Sylloge Numorum Arabicorum Tübingen: Balh und die Landschaften am oberen Oxus [XIV c Hürsân III]* (ed. F. Schwarz), Tübingen-Berlin 2002, s. 92-93, nr. 755-756; G. Hermann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit: Text-und Bildteil*, Wiesbaden 2004, s. 152, 157, 162, 178; Ömer Diler, *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri* (haz. Emine Nur Diler v.dğr.), İstanbul 2006, s. 281-288, 308, 343-370; Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri*, Ankara 2007, tür.yer.; C. E. Bosworth, "The Titulature of the Early Ghaznavids", *Oriens*, XV (1962), s. 210-233; Mehâb Dervîş Lutfî, "Elkâb 'ale'l-meskükâti'l-İlhâniyye", *Sumer*, XXI/1-2, Bağdad 1965, s. 157-166; M. Bâkur el-Hüseynî, "Dirâse tahlîliyye ve ihşâ'iyye li'l-elkâbi'l-İslâmiyye", a.e., XXVII/1-2 (1971), s. 185-231; XXVIII/1-2 (1972), s. 153-185; Coşkun Alptekin, "Selçuklu Paraları", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara 1971, s. 435-591; Abdülhay Habîbî, "Kelime-i Sultân", *Âryânâ*, XXX/5, Kâbil 1350/1971, s. 80-83; J. H. Kramers, "Sultân", *IA*, XI, 24-28; a.m.f. - [C. E. Bosworth], "Sultân", *EI²* (İng.), IX, 849-851, 854; O. Schumann, "Sultân", a.e., IX, 851-853; Osmane Kane, "Sultân", a.e., IX, 853; Dihhudâ, *Lugatnâme*, XVII/B, s. 589-595.

OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ

SULTAN AHMED CAMİİ ve KÜLLİYESİ

İstanbul'da
XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde
inşa edilen külliye.

Sultan I. Ahmed (1603-1617) tarafından devrin başmimarı Sedefkâr Mehmed Ağa'ya yaptırılmıştır. 1018-1029 (1609-1620) yılları arasında inşa edilen külliye cami, hünkâr kasrı, sibyan mektebi, medrese, arasta, hamam, dârüşşifâ (mescid ve hamamı ile), imâret-i âmire (mutfak, fırın, kiler, yemkخانه), tabhâneler, han, dârülkurrâ, türbe, sebiller, çeşmeler, dükkânlar, odalar, mahzenler, kahvehane ve evlerden oluşmaktaydı. Bu yapıardan mahzenler, kahvehane, evler, dârüşşifâ (hamamı hariç), tabhâneler, hanla bir kısım dükkânlar ve üç sebil günümüze ulaşmamıştır. Külliye serbest bir yerleşim düzeni görülmektedir. Simetrik olarak konumlanmayan külliye binaları topografya, arsa durumu ve Atmeydanı'ndaki anıtlar dikkate alınarak yerleştirilmiştir. Külliye binaları ilk bakışta dağınık gibi görünürse de kendi içlerinde fonksiyonlarıyla bir bütünlük oluşturmaktadır. Cami ve buna güneydoğu köşesinden bitişik olan hünkâr kasrı geniş bir dış avlu içinde yer alır. Dış avlu duvarları üzerinde kuzey, doğu ve batı yönde üçer, gü-